

І.В.Смущинська, д.ф.н., доц.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ТА "ХИБНІ ДРУЗІ" ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Розгалужена лексична система будь-якої мови включає різні шари лексики (парадигми, групи, поля, лексичні серії тощо), що утворюються завдяки різним процесам розвитку мови, як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. За критерієм походження, склад будь-якої мови можна поділити на:

- слова, успадковані з мов-праоснов,
- слова власного словотворення і
- запозичення.

Вважається, що саме лексична система є найбільш проникною для зовнішніх впливів (так, за даними Ж.Марузо, у французькій мові зафіксовано запозичення з більше ніж 60 мов світу), що пояснюється перш за все необхідністю номінації нових явищ, об'єктів, процесів тощо, для яких мова ще не випрацювала власного терміну і тому користується на першому етапі іншомовним словом: порівняти, наприклад, співіснування *computer* і *ordinateur*.

Іншомовні слова потрапляють, як правило, двома основними шляхами:

- внаслідок безпосередніх контактів з іншими мовами: наприклад, велика кількість англіцизмів у французькій мові і навпаки, майже половина слів англійської мови є словами французького походження (хоч не всіма дослідниками цей очевидний факт визнається),
- через мову-посередник: так, значна кількість арабських слів, що потрапили до французької мови у Х столітті, а пізніше й в інші мови, прийшли через іспанську, провансальську тощо, наприклад: *sucre, coton, orange, café, jasmin, artichaut, girafe, gazelle*.

Завдяки формуванню міжнародного статусу французької мови у XVIII-XIX століттях до української мови потрапила значна кількість французьких слів, що належать до політичної, суспільної, економічної, фінансової, військової, технічної сфер, культури, мистецтва, літератури, наприклад: *альтернатива, авантюра, актор, агресивний, армія, атака, балет, банк, візит, кар'єра, маршал, мораль, політика, парламент, силует, сюжет, тариф, театр, тротуар* тощо [див., напр.: 1, 256-257]. При цьому "внутрішня форма" слова, його етимологія часто втрачалися:

так, *лейтенант* походить від фр. *lieutenant* ("той, хто тримає місце", XIII ст.), це була людина, призначена безпосередньо королем для контролю провінцій на місцях і під керівництвом якої знаходилися місцеві збройні сили;

силует походить від імені французького міністра фінансів *Silhouette*, який запровадив непопулярні фінансові реформи, через що люди втратили кошти тощо.

Перше, що одразу привертає увагу у наведених вище прикладах, це їх інтернаціональний характер, навіть просте порівняння української, російської, французької і, наприклад, англійської, чи німецької, чи іспанської мов, говорить про їхню присутність у зазначених мовах. По-друге, зацікавлює одразу процес адаптації та акомодатії і, відповідно, змін, яких вимагає норма мови-реципієнта. Нарешті, втрата "внутрішньої форми" призводить до втрати мотивації іншомовного слова, а отже, іноді до його неправильної інтерпретації носіями інших мов:

так, фр. *plafond* означає "стеля", а не "плафон", хоч наявність суфікса "-он" говорить про його французьке походження в українській мові,

фр. *journal* означає "газета", а не "журнал", оскільки походить від слова "jour" ("день"), тобто "те, що повинно виходити щодня".

Серед таких "французьких" ознак зазначаються сполучення звуків [ya] (*будуар, тротуар*), [ан] перед приголосними (*антракт, баланс, аванс*), суфікси -он, -аж, -ант, -анс, -ер (*бульйон, екіпаж, лейтенант, реверанс, сапер*) [1, 257].

Отже, інтернаціоналізми як слова, приналежні декільком мовам, і "хибні друзі" перекладача як запозичені слова, що втратили своє перше значення і отримали нове, і у наш час продовжують привертати увагу науковців, не зважаючи на певну розробленість цих проблем у лінгвістиці (перш за все хочеться назвати працю проф. В.В.Акуленка "Вопросы интернационализации словарного состава языка" (1972)), зокрема в аспекті перекладознавчому, а не суто лінгвістичному. Не зважаючи на те, що перші ніби-то повинні допомагати у міжмовному спілкуванні, бути "друзями" перекладача (їхня кількість в активному запасі більшості європейських мов становить більше 10 відсотків), а другі такому процесу заважають, їх "міжмовний" характер певним чином єднає ці дві групи слів настільки, що іноді досить важко провести чітку межу між вищезазначеними мовними явищами. На суто прикладному аспекті цієї проблеми ми б і хотіли зупинитися більш докладно.

Однак перша проблема, що постає перед дослідником, є суто теоретичною: які слова можна назвати інтернаціоналізмами, а які залишаються простими запозиченнями. Не будемо цитувати більшість наукових розвідок, присвячених цій проблемі, а будемо виходити з визначення, що його надає проф. Пономарів О.Д. у "Стилістиці сучасної української мови": "Інтернаціоналізми – це слова, що вживаються в багатьох неблизькоспоріднених мовах і водночас зберігають спільність семантики та фонетико-морфологічної будови, переважають у сфері понять із галузі культури, науки, політики, мистецтва; як правило, не мають відповідників у мові поширення" [6, 71]. Відповідно, питання, що виникають:

- функціонування у скількох неблизькоспоріднених мовах дозволяє говорити про інтернаціональний характер лексем (на сьогодні існує думка про те, що не менше трьох [див., напр.: 4, 197]),
- наскільки схожою може бути їх "зовнішня" форма (як зазначається у „Лінгвістичному енциклопедичному словнику”, така форма повинна

- збігатися "з врахуванням закономірних відповідностей звуків і графічних одиниць у конкретних мовах" [4, 197]),
- наскільки повинна збігатися семантика таких слів, як розуміти визначення "повно чи частково" із Лінгвістичного словника, відповідно, зміна стилістичної конотації ще дозволяє визначати такі слова як інтернаціоналізми, чи вже доводиться говорити про "хибних друзів",
 - нарешті, те, що вони виражають "поняття міжнародного характеру із галузі науки, техніки, політики, культури, мистецтва" [4, 197], не роз'яснює проблему, наприклад, екзотизмів, ксенізмів, тобто багатьох слів, що називають чийсь реалії, однак які використовуються у більшості мов світу, наприклад: *nirvana, salami, sangria, sandwich*, тому у деяких лексикологічних працях підкреслюється факт віднесення "фольклорних слів" до розряду інтернаціональних [див., напр.: 8, 171],
 - додамо також, що останнім часом дослідниками підкреслюється той аспект, що треба говорити не стільки про "інтернаціональні слова", скільки про "інтернаціоналізми", оскільки може йтися також про сполучення слів, кальки тощо [див., напр.: 7, 188].

Отже, зупинимось спочатку на розбіжностях і чергуваннях фонетичного і графічного характеру, що спостерігаються при порівнянні французької та української мов, які можуть спричинити помилки перекладача. Щодо фонетичного аспекту, спостерігаються такі чергування:

- *e/i/o: sel – сіль – соль,*
- *e/a: actuel - актуальний, parlement – парламент,*
- *o/y: somme – сума,*
- *ю/y: culture – культура, érudit – ерудит,*
- *д/т: salade – салат,*
- *г/к: dragon – дракон,*
- *ж/дз: judo – дзюдо,*
- *р/л: sabre – шабля – сабля,*
- *с/ц: scène – сцена,*
- *т/ф: mythe – міф,*
- *ф/в, б/в: actif – актив, symbole – символ,*
- *н/м: confort – комфорт,*
- поява закінчення, що вимовляється, в українській мові: *ferme – ферма, isométrie – ізометрія, drap – драп, tabac – табак, cravate - краватка.*

В аспекті орфографії, можна сказати, що французька мова в словах, запозичених з класичних мов, у більшості випадків намагається зберегти оригінальне написання:

esthète – естет, athlète – атлет, méthode – метод, humour – гумор – юмор, dynamisme – динамізм, football – футбол, meeting - мітинг.

Іноді спостерігаються розходження написання словом чи словосполученням: *maître d'hôtel – метрдомель, chef d'œuvre – шедевр.*

Досить частотними є подвоєння чи їх відсутність, зокрема в українській мові: *classe* – клас – класс, *assistante* – асистент, *effet* – ефект – эффект, *omelette* – омлет, *opérette* – оперета, *occupant* – окупант, а також поява додаткової літери при написанні, наприклад: *avocat* – адвокат, *amiral* – адмірал, *objet* – об'єкт, *rosbif* – ростбіф.

Вважається, що в плані графічної адаптації всі мови можна поділити на дві основні групи:

- ті, що зберігають орфографію іноземного запозиченого слова: саме до такого типу відноситься французька мова,
- ті, що пристосовують вимову іноземного слова до своїх графічних звичаїв: можна сказати, що українська мова належить швидше до цього типу.

Додамо, що досить часто можна прослідкувати зміну граматичної категорії, перш за все роду чи числа, порівняймо: *étape* (f) – етап (ч.р.), *drame* (m) – драма (ж.р.), *méthode* (f) – метод (ч.р.), *grippe* (f) – грип (ч.р.), *système* (m) – система (ж.р.), *mathématiques* (pl) – математика (одн.).

Стосовно семантичного аспекту, то тут теж можна вказати на деякі проблеми, пов'язані з інтернаціоналізмами, що підстерігають перекладачів [див., зокрема: 2, 76-77], і що цікаво, деякими дослідниками вони тлумачаться як проблеми "хибних друзів" [див.: 3, 16-17]:

1. при переході з однієї мови в іншу полісемічне слово, як правило, не зберігає всіх своїх значень: фр. "*audience*" має багато значень ("увага", "вислуховування", "публіка", "коло слухачів", "судове засідання" тощо), запозичене "*аудієнція*" означає лише "прийом",
2. при запозиченні слово може змінювати своє стилістичне забарвлення, тобто конотація лексем може бути різною, зокрема часто спостерігаються розходження наявності/відсутності такого забарвлення: так, говорячи про те, що Франція входить до числа розвинених країн, француз використовує слово "*ghetto*", застосування ж його українського відповідника "*гетто*" в такій ситуації просто не можливо,
3. до конотативних розходжень можна також віднести розходження значення актуального/застарілого типу *estrade/естрада*, чи повсякденного/термінологічного як *benzine/бензин*,
4. деякі інтернаціоналізми, зберігаючи ту саму денотацію і конотацію, можуть мати різну дистрибуцію: наприклад, "*à l'étape actuelle*" чи "*réaliser un plan*" краще перекладати не як "актуальний етап", а "сучасний", відповідно, не "реалізувати план", а "виконувати" тощо,
5. деякі вирази, пов'язані з міфологією, історією, релігією, що через калькування мають відповідники в різних мовах, можуть носити книжний характер і широко не використовуватися чи мати власні еквіваленти в певній мові: так, античний вираз "*aux calendes*

grecques" ("до грецьких календул") має французький відповідник "*à la Saint-Sauvignon*" і український "*відкласти в довгий ящик*",

6. додамо також, що іноді відомі в світі інтернаціоналізми-назви поширених товарів, наприклад, можуть мати неблагозвучні асоціації в певній мові-реципієнті, що вимагає зміни чи певного корегування фонетичної форми: загальновідомим є факт заміни "*кока-коли*" на "*коку-коле*" в китайській мові, тобто "*кусай пуголовка*" на "*щастя в роті*",
7. нарешті, проблема справжніх "*хибних друзів*" перекладача, коли відбувається повна зміна/підміна значення слова типу *trase* ("*слід*") – *траса* [щодо цієї проблеми див.: 5].

Підсумовуючи, зазначимо, що в рамках цієї статі ми намагалися лише окреслити чи сформулювати проблеми, що виникають при дослідженні такого ніби-то простого про шарку лексики, якими є інтернаціоналізми. Поза нашою увагою залишилися, зокрема, кальки. Поява значної кількості інтернаціоналізмів наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, що пов'язане з процесами інтернаціоналізації та глобалізації, зрозуміло, потребує уваги, аналізу і серйозного осмислення.

Література

1. Бондар О.І. та інш. Сучасна українська мова / Бондар Олександр Іванович. – Київ: Академія, 2006. – 368 с.
2. Гак В.Г., Григорьев Б.Б. Теория и практика перевода. Французский язык / Гак Владимир Григорьевич. – М.: Интердиалект, 2000. – 456 с.
3. Кириленко К.І., Сухаревська В.І. Теорія і практика перекладу (французька мова) / Кириленко Кіра Іванівна. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 148 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Муравьев В.Л. "Ложные друзья переводчика" / Муравьев Вячеслав Леонидович. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1985. – 48 с.
6. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови / Пономарів Олександр Данилович. – 3-тє вид. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Чекалина Е.М., Ушакова Т.М. Лексикология французского языка / Чекалина Евгения Михайловна. – Спб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1998. – 236 с.

The article deals with the phenomenon of internationalism and relevant formal and semantic problems. Different views and approaches to the notion are highlighted, in particular of Linguistics and translation, emergence of "false friends" of translator.

Key words: *internationalism, "false friend" of translator, adoption*

Стаття присвячена аналізу інтернаціональних слів і проблемам формального і семантичного характеру, що пов'язані з ними. Розглядається не лише мовознавчий, але й перекладознавчий аспект проблеми. Звертається увага на процеси створення "*хибних друзів*" перекладача.

Ключові слова: *інтернаціоналізм, "хибні друзі" перекладача, запозичення*